

УДК 159.95

Горбенко Юрій Леонідович, доцент, доцент кафедри психології та педагогіки Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»

e-mail: gorbenkoyurii@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1555-9216>

Горбенко Олена Валеріївна, науковий співробітник Центрального науково-дослідного інституту озброєння та військової техніки Збройних Сил України

e-mail: signal4500@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5809-6699>

**ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ОБРАЗУ СВІТУ ОСОБИСТОСТІ
В УМОВАХ ВИКОРИСТАННЯ
СУЧАСНИХ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ**

Анотація

У статті розглянуті особливості формування образу світу особистості в умовах використання сучасних інформаційно-комунікативних технологій. Зазначено, що сучасний цифровий світ створює економічні та соціальні умови для модифікації образу світу конкретної особистості та масової свідомості взагалі.

Проаналізовано поняття образ світу та розкрита його структура та функції. Розглянуті психологічні механізми впливу цифрових інформаційно-комунікативних технологій на формування образу світу особистості. Підкреслено, що механізм формування образу світу піддається модифікації через занурення у практичну діяльність з оцифрованими об'єктами, через тотальний перехід на спілкування за допомогою гаджетів, через неможливість актуалізувати глибоке пізнання властивостей об'єктів, замінюючи їх

короткими повідомленнями та швидким читанням заголовків інтернет браузерів.

Широке застосування інформаційно-комунікативних технологій надає додаткові важелі для маніпулювання індивідуальною (через підбір спеціальних повідомлень) та масовою свідомістю через формування міфів та пропаганди «русского мира».

*Зазначено, що віртуалізація та цифровізація суспільства в цілому загострює суспільні та цивілізаційні проблеми. Підкреслено, що конвергенція інформаційних і когнітивних технологій відкриває шлях до економічного процвітання та соціальної інтеграції, але вимагає формування нового типу людського капіталу з розвиненими навичками *Soft skills*, що може вступати у суперечність з уніфікованим «цифровим» образом світу, який знижує критичність і гнучкість мислення.*

Ключові слова: образ, образ світу, особистість, інформаційно-комунікативні технології, критичне мислення.

Горбенко Юрий Леонидович, доцент, доцент кафедри психології и педагогії Национального университета «Полтавская политехника имени Юрия Кондратюка»

Горбенко Елена Валерьевна, научный сотрудник Центрального научно-исследовательского института вооружения и военной техники Вооруженных Сил Украины

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ОБРАЗА МИРА ЛИЧНОСТИ В УСЛОВИЯХ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СОВРЕМЕННЫХ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАТИВНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Аннотация

В статье рассмотрены особенности формирования образа мира личности в условиях использования современных информационно-

коммуникативных технологий. Отмечено, что современный цифровой мир создает экономические и социальные условия для модификации образа мира конкретной личности и массового сознания.

Проанализировано понятие образ мира и раскрыта его структура и функции. Рассмотрены психологические механизмы влияния цифровых информационно-коммуникативных технологий на формирование образа мира личности. Подчеркнуто, что механизм формирования образа мира подвергается модификации через погружение в практическую деятельность с оцифрованными объектами, из-за тотального перехода на общение с помощью гаджетов, из-за невозможности актуализировать глубокое познание свойств объектов, заменяя их короткими сообщениями и быстрым чтением заголовков интернет браузеров.

Широкое применение информационно-коммуникативных технологий предоставляет дополнительные рычаги для манипулирования индивидуальным (через подбор специальных сообщений) и массовым сознанием через формирование мифов и пропаганды «русского мира».

*Указано, что виртуализация и цифровизация общества в целом обостряет общественные и цивилизационные проблемы. Подчеркнуто, что конвергенция информационных и когнитивных технологий открывает путь к экономическому процветанию и социальной интеграции, но требует формирования нового типа человеческого капитала с развитыми навыками *Soft skills*, что может вступать в противоречие с унифицированным «цифровым» образом мира, который снижает критичность и гибкость мышления.*

Ключевые слова: образ, образ мира, личность, информационно-коммуникативные технологии, критическое мышление.

Horbenko Yuriy Leonidovich, Associate Professor, Associate Professor of Psychology and Pedagogy National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic»

Horbenko Olena Valeriivna, Research Associate of the Central Scientific Research of Armament and Military Equipment of Armed Forces of Ukraine.

FEATURES OF THE FORMATION OF THE PERSONALITY'S IMAGE OF THE WORLD IN THE CONDITIONS OF USING THE MODERN INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES

Annotation

In the article the peculiarities of the formation of the image of the world of the individual in using modern information and communication technologies is considered. It is noted that the modern digital world creates economic and social conditions for modifying the image of the world of a particular individual and the mass consciousness in general.

The concept of the image of the world is analyzed and its structure and functions are revealed. Psychological mechanisms of influence of digital information and communication technologies on formation of an image of the world of the person are considered. It is emphasized that the mechanism of world image formation can be modified due to immersion in practical activities with digital objects, due to total transition to communication with gadgets, due to impossibility to update deep knowledge of object properties by replacing them with short messages and fast reading of Internet browser headers.

Widespread use of the information and communication technologies provides additional leverage to manipulate the individual (through the selection of special messages), and the mass consciousness through the formation of myths and propaganda of the "Russian world".

It is noted that the virtualization and digitalization of society as a whole exacerbates social and civilizational problems. It is emphasized that the convergence of information and cognitive technologies opens the way to economic prosperity and social integration but requires the formation of a new type of human capital with developed soft skills, which may conflict with a unified "digital" image of the world that reduces critical thinking and flexibility.

Key words: *image, world image, personality, information and communication technologies, critical thinking.*

Постановка проблеми. Глобалізація та пов'язане з нею всезагальне оцифрування інформації вимагає перегляду підходів до розуміння ролі інформаційних ресурсів у формуванні образу світу особистості.

За Н.Д. Кондратьєвим [5] сучасний світ переходить у фазу мінімумів економічних показників світової економіки, який розпочався у 2018 році, подальший розвиток економічних процесів пов'язаний з початком процесу конвергенції нано-, біо-, інформаційних і когнітивних технологій, що ставить перед людством низку глобальних економічних та етичних питань. Оцифрування, «диджиталізація» або цифрова трансмісія даних - це глобальна тенденція, яка зачіпає всі області сучасної економіки та призводить до появи і масового використання сучасних інформаційно-комунікативних технологій, які у період пандемії «коронавірусу», набувають особливого прискорення (дистанційна освіта, онлайн-навчання, zoom-конференції, Інтернет-речей, залежність від гаджетів і т.п. зараз вже норма повсякденного життя).

Перехід від «епохи телевізору» до «епохи інтернету» як основного засобу отримання інформації та формування мережевих комунікаційних систем піднімає роль індивідуального усвідомленого вибору кожної особистості. «Телевізор» поки що займає провідну роль у впливі на масову свідомість, але ця тенденція поступово, але неминуче переходить до індивідуальних засобів

комунікації. Але чи означає це, що основна маса людей почала усвідомлювати свою унікальність? На превеликий жаль, ні, відбувається ще більша уніфікація та розмивання кордонів індивідуальності особистості. Крім того, ті, хто контролює засоби масової комунікації зараз активно шукають методи впливу на «покоління інтернету» з метою формування «потрібної» спокійної аудиторії. Одним із таких методів є трансформація компонентів моделі світу людини.

В таких умовах актуальності набуває дослідження механізмів такого впливу на особистість. Тому, *метою* нашого методологічного дослідження є розкриття сутності та особливостей формування образу світу особистості в умовах використання сучасних інформаційно-комунікативних технологій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ця проблема активно досліджується сучасною психологічною наукою. А.П. Федоркіна підтверджує важливість та актуальність дослідження особливостей формування образу світу особистості в умовах використання сучасних інформаційно-комунікативних технологій, зазначаючи: «сьогодні вже очевидно, що нова соціальна реальність фіксує не тільки зміни оточуючого світу, в якому живе людина, але і кардинальну зміну механізмів формування психічних образів, які в кінцевому варіанті впливають на образ світу людини. Актуальним, у зв'язку з цим, є виявлення нових психологічних процесів, так або інакше пов'язаних з формуванням образів сучасного світу» [11, с.187].

С.А. Дружилов розкриває один із основних механізмів маніпуляції масовою свідомістю – використання емоційно забарвлених образів для впливу на формування образу світу особистості. Наприклад, він зауважує: «Багато в чому, картина людського світу формується в глобальних засобах масової інформації з використанням інформаційних технологій. Їх вектор спрямований, перш за все, на образний компонент моделі світу людини (наслідуючи висловленню А. Кончаловського, який став крилатим: «картина сильніша за слово!») – тоді вхідна інформація, оминаючи фільтр свідомості безпосередньо

впливає на почуття. Цей «перекіс» в потоці інформації послаблює важливість другої сигнальної системи людини. В результаті концептуальні і образні компоненти в картині світу погано корелюють один з одним» [4, с.6].

М.С. Назаренко, уточнюючи особливості таких психологічних механізмів, у свою чергу, підкреслює, що «важливим чинником впливу сучасних комунікацій на суспільство є збільшення аудіовізуальності інформації. Аудіовізуальність характеризується насамперед тим, що скорочує читання завдяки вдивлянню, розгляданню. Так, наприклад, сучасна людина почала читати короткі тексти невеликими блоками. Ми припускаємо, що фрагментарність, з якою ми маємо справу, пов'язана не тільки з інформаційним хаосом та надлишком коротких повідомлень, але й з візуальністю сучасної комунікації та культури в цілому» [7, с.187].

Виклад основного матеріалу. Отже, науковці наголошують, що сучасний стан розвитку економіки та суспільства активізує візуальну систему сприйняття образів предметів та явищ, послаблюючи вплив через знакову, кодовану інформацію тексту та слова. Це, у свою чергу, призводить до зміни механізмів формування картини світу завдяки актуалізації відповідної складової моделі світу особистості. При цьому, С.А. Дружилов наголошує, що «перевага у людини образної складової в моделі світу особистості призводить до того, що мислення суб'єкта стає, головним чином, «конкретним» на відміну від вербально-понятійного (абстрактного) мислення, яке, по суті, є проявом невербального інтелекту. Наслідками такого мислення є «прикріплення» думки до даного об'єкту або ситуації та зниження здатності до узагальнення, прогнозу, синтезу» [4, с.6].

Ситуація ускладнюється тим, що обсяг інформації, яку виробляє сучасне суспільство стрімко збільшується, практично унеможливаючи її самостійну індивідуальну обробку та критичне осмислення.

Зниження здатності до самостійного прогнозу на підставі критичного осмислення інформації без можливості вийти за кордони аудіовізуального сприйняття створює широку платформу для маніпуляції особистістю, фактично перетворюючи її на додаток до гаджетів. Прогноз про те, що сучасний мобільний пристрій, «милиця для місків», може стати самостійним інструментом що визначає поведінку особистості не такий вже і недосяжний. Якщо додати до цього стрімкий розвиток штучного інтелекту та відкритість до аналізу пошукових Інтернет запитань будь якої особистості то формування уніфікованого образу світу глобального суспільства не така вже і далека перспектива.

Ці технології активно використовуються різними державами для підкорення населення своїй волі. Найбільш яскравим прикладом є інформаційно-психологічна війна Росії як проти України, так і проти власного народу з використанням технологій побудови образу так званого «русского мира». Про це наголошують і самі російські вчені, наприклад А.Р. Хабибуллин у дисертації «Особливості технології політичних маніпуляцій в Росії» зазначає: «з'ясувалося, що останніми роками вітчизняна бюрократія досягла повної інтеграції виборчих процесів у механізм формування державної політики. Від контролю над процедурами підрахунку голосів влада перейшла до програмування виборчих електоральних преваг» [13, с.23].

Враховуючи зазначене вище, необхідно відмітити, що використання сучасних інформаційно-комунікативних технологій є ефективним засобом контролю над масами за допомогою механізму формування необхідних емоційних образів подій, явищ, особистостей до формування потрібного образу світу особистості.

При цьому, необхідно акцентувати увагу на тому, що за С.Д. Смирновим «орієнтує не образ, а вклад цього образу в картину світу... окремі поштовхи зовнішньої реальності не формують наше уявлення про світ, а лише

підтверджують, доповнюють або виправляють його... Дія є відповіддю не на стимул (поштовх), а на модифіковану цим поштовхом картину світу, яка свідомо передує цьому поштовху, а не «витягується з нього» [10, с. 19-21].

Систематизуючи думки вчених, необхідно відмітити що сучасна аудіовізуальна подача готових емоційно насичених образів суттєво спрощує формування картини світу особистості, яка, у свою чергу, генерує гіпотези майбутнього, на підставі яких формуються установки готовності до певної діяльності.

Емоції та почуття виявляють ступінь узгодженості між образом життєдіяльності та образом світу, між ієрархією мотивів та умовами їх реалізації. На ці компоненти і впливають пропагандистські інститути з метою отримання бажаної моделі поведінки. В Україні відомі приклади російської пропаганди, які експлуатують емоційні образи «розп'ятих дітей» та «концтаборів» для жителів Донбасу, підкріплюючи міф про утиск російськомовного населення штучно для управління масовою свідомістю владними державним структурами.

Особистість, що приймає за основу для себе «образ світу», нав'язаний маніпулятором, уже не здатна вийти за рамки цього образу та формує свою «картину світу», яка безпосередньо задає межі мислення, та діяльності.

Таким чином, образ світу визначається як система що детермінує, пробуджує та спрямовує мислення та діяльність. У такій інтерпретації образ світу В.П. Серкиним визначається і «як внутрішній план дій, що має три джерела та відповідно три механізми розвитку образу світу: 1. Практична діяльність. Механізмом розвитку образу світу на основі практичної діяльності є постійні взаємопереходи від внутрішнього плану до плану практики і у зворотному напрямку ...2. Спілкування. Розуміння внутрішнього плану діяльності як того, що базується генетично на комунікації і, відповідно, внутрішній мові дозволяє нам зрозуміти породження комбінаторних та

антиципуючих можливостей внутрішньої діяльності і додатково обґрунтувати бачення системи значень саме в якості плану внутрішньої діяльності...3. Самопородження. Можливість суб'єктивно вільної комбінаторики з точки зору внутрішньої діяльності призводить як до створення нових образів (уяви), так і до можливості пізнання властивостей об'єктів і їх взаємодій, діючи тільки у внутрішньому плані, що є третім психологічним механізмом розвитку образу світу. Пізніше (онтогенетично) основою механізмів створення внутрішнього плану діяльності є не тільки інтеріоризація, а й закріплення частини початково збудованого в образі світу внутрішньої діяльності на основі реалізації і результатів зовнішньої» [9, с. 13].

Проаналізуємо зазначені механізми породження та розвитку образу світу у контексті нашого дослідження. Сучасна, глобальна тенденція цифрової трансмісії даних зачіпає всі області економіки, створюючи нові типи діяльності, пов'язані з широким використанням сучасних інформаційно-комунікативних технологій, таким чином залучаючи людину у віртуальний світ виробництва цифрового продукту. Таким чином включаючи перший «механізм розвитку образу світу на основі практичної діяльності». Другий механізм зміни образу світу включається через тотальний перехід на спілкування через гаджети та різноманітні соціальні мережі, служби знайомств, сітьові організації та ін. Третій психологічний механізм розвитку образу світу «актуалізується через можливість пізнання властивостей об'єктів і їх взаємодій, діючи тільки у внутрішньому плані» замінюється безкінечним інформаційним потоком, у більшості випадків із задіянням «Вікіпедії» та заголовкам інтернет статей.

Ми бачимо, що всі механізми зміни образу світу особистості задіяні та створюють умови для формування уніфікованої особистості з одноманітним «цифровим» образом світу.

Концепція «образу світу», яку представив О.М. Леонт'єв, передбачає презентацію усвідомлених зав'язків предметного світу, які, у свою чергу,

визначають сприйняття світу [6]. Можна припустити, що у сучасних умовах особистість з «цифровим» образом світу буде все більше віддалятися від реальної не опосередкованої «цифрою діяльності», реального, не опосередкованого, «соціальним мережами» спілкування і взагалі перестане сприймати реальний світ такий який він є.

Більше того, на думку В.П. Серкіна, «образ світу в функціональних умовах передуює створенню форм значень, значення не стільки «вписуються» в образ світу, стільки їм породжуються [9, с. 22]. Крім того, С.Д. Смирнов зауважує, що «образ світу і є системою експектацій (очікувань), яка породжує об'єкт-гіпотези, на основі яких йдуть структуризація і предметна ідентифікація окремих чуттєвих вражень» [10, с.22]. Враховуючи вище зазначене, у сучасних умовах «сформований уодноманітнений «цифровий» образ світу буде породжувати «цифрові смисли та значення» та «чуттєві враження» що їм відповідають замикаючи порочне коло та утворюючи «особистість - додаток до гаджету». При цьому, буде змінюватись і сама структура мислення, завдяки збільшенню у людини образної складової на противагу зменшенню інформації що вимагає вербально-понятійного мислення (наприклад, читання книги).

Певним чином підсумовуючи та систематизуючи уявлення про образ світу, зазначимо виділені В.П. Серкіним функції образу світу: «ієрархізація діяльностей...; зберігання форм значень як інтегральної системи значень...; попередня генерація та комбінаторика предметних гіпотез на основі попереднього досвіду та мотивації...; оперативна генерація предметних гіпотез на основі попередньої генерації та актуальної інформації...; функціонування форм значень у діяльності; саморозвиток образу світу як плану внутрішньої діяльності суб'єкта на підставі інтеріоризації нових форм значень; рефлексія: регуляція, контроль [9, с.36].

Зазначаючи всі функції образу світу, підкреслимо його роль у соціальному житті. Р.М. Грановська з цього приводу пише, що модель світу

«керує, організовує (обмежує) сприйняття і формує набір ідей і концепцій, за допомогою яких людина розуміє суспільство, соціальний порядок і себе в цьому суспільстві» [3, с.180]. Тому, віртуалізація та цифровізація суспільства в цілому загострює ще й суспільні та цивілізаційні проблеми.

Використання результатів четвертої промислової революції відкриває нові можливості для економічного процвітання та соціальної інтеграції, але вимагає формування нового типу людського капіталу з розвиненими навичками Soft skills (креативність, критичне мислення, когнітивна гнучкість, вміння працювати у команді). Ми отримуємо філософську проблему: уодноманітнений «цифровий» образ світу, який веде до збільшення у людини образної складової та зменшення використання вербально-понятійного мислення, що знижує критичність і гнучкість мислення та є протилежною вимозі розвитку “Індустрії 4.0”. Когнітивна гнучкість, емоційний інтелект та вміння працювати у команді на противагу залежності від віртуального спілкування та соціальних мереж. Сучасна епоха інновацій з вимогою побудови мережевого бізнесу, здатності фільтрувати інформацію за критерієм важливості та на противагу поглинання «білим шумом» від «важливих» емоційних повідомлень у підбірці інтернет ботів.

Висновки. Підсумовуючи особливості формування образу світу особистості в умовах використання сучасних інформаційно-комунікативних технологій необхідно зазначити, що сучасний цифровий світ створює економічні та соціальні умови для модифікації образу світу конкретної особистості та масової свідомості взагалі.

Цифрові інформаційно-комунікативні технології впливають через всі психологічні механізми формування образу світу особистості. А саме, через механізм формування образу світу на основі практичної діяльності з оцифрованими об'єктами, через тотальний перехід на спілкування за допомогою гаджетів, через неможливість актуалізувати глибоке пізнання

властивостей об'єктів замінюючи їх короткими повідомленнями та швидким читанням заголовків інтернет браузерів.

Широке застосування інформаційно-комунікативних технології надає додаткові важелі для маніпулювання індивідуальною (через підбір спеціальних повідомлень), та масовою свідомістю через формування міфів та пропаганди «русского мира».

Віртуалізація та цифровізація суспільства в цілому загострює ще й суспільні та цивілізаційні проблеми. Конвергенція нано-, біо-, інформаційних і когнітивних технологій відкриває шлях до економічного процвітання та соціальної інтеграції, але вимагає формування нового типу людського капіталу з розвиненими навичками Soft skills, але уодноманітнений «цифровий» образ світу веде до зменшення використання вербально-понятійного мислення що знижує критичність і гнучкість мислення та є протилежною вимозі розвитку “Індустрії 4.0”.

Як один із варіантів вирішення означених проблем є актуалізація питання підвищення ролі свідомої людини, здатної нестандартно мислити та приймати відповідальні рішення у ситуації стрімкого впровадження нових інформаційних і когнітивних технологій у життя суспільства та людини це може бути і предметом подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Горбенко Ю.Л. Образ світу в структурі мотиваційної сфери особистості. *Психологія і особистість*. 2015. (№ 2 (8)), ч. 2. С. 33-46.
2. Горбенко Ю.Л. Формирование образа мира как инструмент манипулирования личностью. Материалы X Международной научной конференции "Инновации в технологиях и образовании", (г. Белово, 17-18 марта 2017 г) / Филиал КузГТУ в г. Белово.2017. С.139-143.
3. Грановская Р.М. Психологическая защита. СПб.: Речь, 2007. 476 с.

4. Дружилов С.А. Формирование модели мира человека в новой информационной реальности //Научный электронный архив. URL: <http://econf.gae.ru/article/6189> (дата звернення: 15.01. 2013)
5. Кондратьев Н. Д., Опарин Д. И. Большие циклы конъюнктуры: Доклады и их обсуждение в Институте экономики. Москва, 1928. 287с.
6. Леонтьев, А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. М.: Политиздат, 1975. 304с.
7. Назаренко М. С. «Образ» та «зображення» у візуальній комунікації // Гуманітарний корпус: зб. наук. статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова; «Академія розвитку психологічної науки і практики» Київ: Генеза, 2014. С. 187-189.
8. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. В 2 т. Т. 1. М.: Педагогика, 1989. 488 с.
9. Серкин В.П. Структура и функции образа мира в практической деятельности: автореф. дис. ... доктора психологических наук: 19.00.03. Москва, 2005. 48 с.
10. Смирнов С.Д. Мир образов и образ мира. *Вестник Моск. ун-та. Сер.14. Психология*. 1981. (№ 2). С.15–29.
11. Федоркина А.П. Формирование образа мира в контексте развития современных информационных процессов. *Мир психологии*. 2009. (№ 4). С.86-99.
12. Франкл В. Человек в поисках смысла: Сборник: Пер. с англ. и нем. / Общ. ред. Л.Я. Гозмана и Д.А. Леонтьева. М.: Прогресс, 1990. 368 с.
13. Хабибулин А.Р. Особенности технологий политической манипуляции в России: автореф. дис. ... канд. политических наук: 23.00.02. Казань, 2009. 24 с.

References transliterated

1. Horbenko Yu.L. *Obraz svitu v strukturi motyvatsiinoi sfery osobystosti. Psykholohiia i osobystist*, 2015. Part. 2., 33-46 p.

2. Horbenko Yu.L. Formirovanie obraza mira kak instrument manipulirovaniya lichnost'yu. Materialy X Mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii: Innovacii v tekhnologiyah i obrazovanii. Belovo, 2017. 139-143 p.
3. Hranovskaya R.M. Psihologicheskaya zashchita. Sankt-Peterburg: Rech', 2007. 476 p.
4. Druzhilov S.A. Formirovanie modeli mira cheloveka v novej informacionnoj real'nosti. Nauchnyj elektronnyj arhiv. URL: <http://econf.rae.ru/article/6189>.
5. Kondrat'ev N. D., Oparin D. I. Bol'shie cikly kon'yunktury: Doklady i ih obsuzhdenie v Institute ekonomiki. Moskva, 1928. 287 p.
6. Leont'ev, A. N. Deyatel'nost'. Soznanie. Lichnost'. Moskow: Politizdat, 1975. 304 p.
7. Nazarenko M. S. «Obraz» ta «zobrazhennia» u vizualnii komunikatsii/ Humanitarnyi korpus: zb. nauk. statei z aktualnykh problem filosofii, kulturolohii, psykholohii, pedahohiky ta istorii. Natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni M. P. Drahomanova. «Akademiia rozvytku psykholohichnoi nauky i praktyky». Kyiv: Heneza, 2014. 187-189 p.
8. Rubinshtejn S.L. Osnovy obshchej psihologii. Moskow: Pedagogika, 1989. 488 p.
9. Serkin V.P. Struktura i funkcii obraza mira v prakticheskoy deyatel'nosti: avtoref. dis. doktora psihologicheskikh nauk: 19.00.03. Moskow, 2005. 48 p.
10. Smirnov S.D. Mir obrazov i obraz mira. Moskow: Vestnik Mosk. un-ta. Psihologiya. 1981. (№ 2). 15–29 p.
11. Fedorkina A.P. Formirovanie obraza mira v kontekste razvitiya sovremennykh informacionnykh processov. Mir psihologii. 2009. (№ 4). 86-99 p.
12. Frankl V. Chelovek v poiskah smysla. Moskow: Progress, 1990. 368 p.
13. Habibulin A.R. Osobennosti tekhnologij politicheskoy manipulyacii v Rossii: avtoref. dis. kand. politicheskikh nauk: 23.00.02. Kazan', 2009. 24 p.